

SZILVAY GERGELY

LOVAGOK A JENKIK ELLEN: ELFÚJTA A SZÉL?*

„Létezik köztünk egy bevett, mély meggyőződés – Északon és Délen is –, hogy a Dél az egy másik világ, ami élesen különbözik az amerikai nemzet többi részétől, és ami figyelemreméltó egységességet mutat” – fogalmaz az amerikai Dél mentalitásáról írt, klasszikus és megkerülhetetlen művének előszavában W. J. Cash.¹

A Dél legutóbb akkor került az érdeklődés középpontjába, amikor 2017 nyarán a vérontás elkerülése érdekében indított szoborbontások vérontásba torkolltak. New Orleansben azután döntöttek Robert E. Lee, a Konföderáció főparancsnoka és Jefferson Davis konföderációs elnök szobrának bontása mellett, hogy 2015-ben Charlestonban (New Orleanstól 1168 kilométerre) kilenc feketét megölt egy ámokfutó egy feketék által látogatott templomban. A virginiai Charlottesville azzal lépett a világ elé, hogy miután az ottani önkormányzat is nekilátott a Lee-szobor lebontásának, a szobor védelmére felvonuló szélsőjobbosok és az ellentüntető szélsőbalosok összecsapása három életet követelt. A megelőzésnek szánt szoborbontás tehát Charlottesville-ben maga is halált okozott.

Charlottesville után megindult a szoborbontási láz: a fekete maffia központjának számító Baltimore, a legrosszabb közbiztonságú amerikai város egy éjszaka alatt eltakarította köztereiről a konföderációs szobrokat. Az észak-karolinai Durhamben egy kisebb, nem konkrét személynek, hanem a polgárháborúban elesett konföderációs katonáknak állított emlékművet döntött le a csöcselék. Amerika-szerte körülbelül 1500 konföderációs emlékmű található – még. Maguk is a Dél különállásának bizonyítékai. Mert hát melyik ország az, amelyik engedí, hogy egy polgárháború vesztesei köztéri szobrokat állítsanak és közintézményeket, köztereket nevezzenek el a vesztes vezetőkről? A válasz: az Amerikai Egyesült Államok. Akik pedig a szobrokat állítják: a déliek. Hogy miért engedik a szobrok felállítását? Egyrészt mert abba nincs szövetségi beleszólás. Másrészt: megbékélésből.

Itthon érthető módon nem sok figyelem hárul az amerikai Déltre mint különálló régióra – számunkra ez amerikai belügy, tőlünk messze van, minket nem érint. Pedig a szépirodalom, a történelem és a politikatudomány is a Delet tartja a legmarkánsabb amerikai régiónak. Sokszínű régióról beszélünk persze, élesen nem meghúzható határokkal (határállamok, periférikus Dél: Texas–Arkansas–Missouri–Tennessee–Kentucky–Dél-Karolina–Virginia–Maryland–Delaware–Florida; és Mélydél: Louisiana–Mississippi–Alabama–Georgia–Dél-Karolina), amelyek mégis egységet alkotnak. Felesleges sokat elmélkedni azon, hogy vajon a Dél tényleg létezik-e, hiszen lépten nyomon beleütközünk létének bizonyítékába, mint arról a fenti Cash-idézet is tanúskodik.

* A Déllel kapcsolatos vizsgálódásaimhoz alapvető útmutatást kaptam Anna Smith Lacey-től, akinek segítségét ezúton köszönöm.

¹ W[ilbur]. J[oseph]. CASH: *The Mind of the South*, Vintage Books, New York, 1991, XLVII.

Az amerikai Délről itthon nincs számottevő irodalom, történelme, problémái és történetírása Magyarországon ismeretlen terület. A polgárháború történetéről ugyan jelent meg magyarul munka,² ahogy az abban harcoló magyarokról is,³ ezek mellett újabban és érdemben csak Egedy Gergely tért ki a Dél sajátos gondolkodóira az amerikai konzervativizmus történetéről írt monumentális alapművében.⁴ Ezeken túl csak a déli irodalomról jelent meg ez az. Mással azonban nem szolgálhat a magyar tudományosság. Így alábbi esszében ahelyett, hogy valamely részproblémára koncentrálnék, a Déllel kapcsolatos főbb tudnivalókat és problémákat ismertetem átfogó jelleggel. Szándékom szerint az egyes részkérdésekre későbbi tanulmányokban térek ki.

Mindenekelőtt fel kell vázolnunk az amerikai Dél történelmét – amely persze nem választható el élesen az Egyesült Államok történelmétől, de mégis körülhatárolható. A Délhez emellett kapcsolódnak speciális társadalmi és politikaelméleti problémák (például a rabszolgaság és a tagállami jogok), politológiai kérdések (a politika működése a déli államokban); legnehezebben megragadhatóbb sajátossága pedig a déli mentalitás.

Az amerikai Dél történelme hat nagyobb szakaszra osztható: az Egyesült Államok megalapítását megelőző időszakra (1607–1781); az alapítás és a polgárháború közti időszakra (1781–1862, Old South), a polgárháborúra, egyben az Amerikai Konföderációs Államok időszakára (1861–1865); a rekonstrukcióra (1865–1877), az Új Déltre (New South, 1877–1949), ezt követően a fokozódó polgárjogi küzdelmek időszakára, a szegregáció végéig (1967); s végül az azóta eltelt 50 évre. Ez a leginkább magától értetődő felosztás, ami különösebb magyarázatot nem érdemel.

A Dél különállása ugyanakkor aszimmetrikus jelenség. Mint arra James C. Cobb a déli identitás történetét bemutató kötetében felhívta a figyelmet: az Észak–Dél összehasonlításokban a normatív mérce az Észak, mivel az amerikaiság északi érzékenységeket jelent. Az amerikaiságot ugyanis leginkább az új-angliai önfelfogás határozza meg, az amerikaiság az új-angliai identitás kiterjesztése az egész Egyesült Államokra.⁵ Hozzáteszi: az északiak a Déltre úgy tekintenek, mint az elmaradottság, fejletlenség, irracionális, tudatlanság, rasszizmus, vidékiesség megtestesítőjére, amit meg kell haladni. A 20. század folyamán nagy vita volt, hogy a Dél industrializációja és társadalmi szerkezetének megváltoztatása Új Delet (New South) jelent-e, vagy a déli sajátosságok nélküli, északiasított (northernization) Delet, amit egyesek csak úgy hívtak: Nem-Dél, No South.

² JOHN KEEGAN: *Az amerikai polgárháború*, Akadémiai, Budapest, 2012; korábban: SZUHAY-HAVAS ERVIN: *Kék-szürke tragédia (az amerikai polgárháború története)*, Gondolat, Budapest, 1966.

³ VIDA ISTVÁN KORNÉL: *Világostól Appomatoxig – Magyarok az amerikai polgárháborúban*, Akadémiai, Budapest, 2011; korábban: ÁCS TIVADAR: *Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban 1861–65*, Pannonia, Budapest, 1964.

⁴ EGEDY GERGELY: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban*, Századvég, Budapest, 2014. A tagállami jogok Délhez kapcsolódó filozófiájának egyes gyakorlati aspektusairól pedig jelent meg jogelméleti tanulmány magyar szerző tollából, igaz, angolul: BALÁZS FEKETE: *Vertical Division of Powers from the Perspective of Member States – Police Power in the Context of European Union Constitutionalism = Law, Politics, and the Constitution. New Perspectives from Legal and Political Theory* (Central and Eastern European Forum for Legal, Political, and Social Theory Yearbook 4.), Peter Lang, Frankfurt, 2014, 109–124..

⁵ JAMES C. COBB: *Away Down South. A History of Southern Identity*, Oxford University Press, New York, 2005, 2–3.

Jack P. Greene láttatóan úgy fogalmaz, hogy az amerikai politikai-kulturális fejlődés Plymouthból indul, nem pedig Jamestownból.⁶ Ezt az aszimmetriát mutatja az is, hogy a déli identitással szemben északi identitás nem létezik – az északiak nem északiak, hanem amerikaiak. Hogy az északiak diktálnak, azt már Tocqueville is észrevette 1830-ban.⁷ Bruce C. Daniels úgy fogalmaz: „Habár Virginia 13 évvel megelőzte a Plymoutht, a puritánok gyakorlatilag elfeledtették Jamestown alapítóit mint az angol Amerika alapítói atyáit.”⁸

Míg a mai Amerika bölcsőjének az északi Boston mellett található Plymoutht tekintik, ahová 1620-ban az első puritánok megérkeztek (három év múlva lesz a négyszázadik évforduló, hatalmas ünnepek várhatóak), addig voltak már európaiak Észak-Amerikában a puritánok előtt is. A virginiai Jamestownt 1607-ben alapították, csak épp pár évtized múlva a földdel lett egyenlő. Az északi puritánok azután menekültek el Angliából, hogy a korona nem tűrte az anglikán egyházat a pápista maradványoktól megtisztítani kívánó követeléseiket.⁹ Az anglikán egyház így sokáig nem szívesen látott vendég volt Új-Angliában. Délen nem üldözött keresztény menekülők laktak, akik új életet akartak kezdeni, hanem elsősorban kalandorok, vállalkozók, akik gazdagodni érkeztek Jamestownba – szólt a morális felsőbbrendűséget vindikáló északi felfogás.

A Dél viszont anglikán karakterű volt: miután a katolikus alapítású Maryland 1691-ben királyi gyarmat lett, az anglikán lett az államvallás, akárcsak a két Karolinában. (A korábban spanyolok által gyarmatosított Floridában és a franciák által megszerzett Louisianában a katolicizmus meghatározó maradt később is.)¹⁰ Cash felhívja a figyelmet arra, hogy a Régi Dél nem volt anglikán többségű, s igaza van abban, hogy a presbiterianizmus és a baptista vallás meghatározó volt¹¹ – azonban ahhoz, hogy a régió anglikán karakterű legyen, főleg egy anglikanizmus-ellenes Új-Angliával szemben, nincs szükség számszerű anglikán többségre. Szimbolikus, hogy mind Robert E. Lee, mind Jefferson Davis anglikán volt.

Cash szarkasztikus módon kritizálja a Dél arisztokratikus önfelfogását, s azt, hogy a régi ültetvényes elit arisztokráciának gondolta magát. Elsősorban nem a fogalom kielemezésével foglalkozik a szerző, hanem egyszerűen azt írja: a 19. század elején érkezett szegény pária földműves ötven év alatt egy kisebbfajta kúria építésével és pár rabszolga megvásárlásával valóban arisztokratának állíthatta be magát, s hogy egykor ő irtotta ki az erdőt első telkének, feledésbe merült. Cash szerint azonban az illető műveltségre nem tett szert, és semmi köze az arisztokráciához.¹²

Cash azonban itt is túloz és egyoldalú: az eredeti gyarmatokra a 17. századtól érkeztek a gyarmatosítók, köztük bizony angol nemesek és arisztokraták is. Akik persze kevesen voltak ahhoz, hogy a gyarmatokon angol főnemesi réteget alkossanak, de azért mégis léteztek. A

⁶ Jack P. GREENE: *Pursuits of Happiness. The Social Development of Early Modern British Colonies and the Formation of American Culture*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1988, 3–4.

⁷ VÖ COBB: *I. m.*, 4.

⁸ Bruce C. DANIELS: *New England Nation. The Country the Puritans Built*, Palgrave-Macmillan, New York, 2013, 35.

⁹ *Uo.*, 8–40.

¹⁰ William J. COOPER, JR. – Thomas E. TERRILL: *The American South. A History*, I., Rowman & Littlefield, Lanham, 2009, 16–18.

¹¹ CASH: *I. m.*, 53.

¹² *Uo.*, 11–17.

Délnek az eredeti tizenhárom gyarmathoz tartozó államaiban nem 60, hanem 230 év állt rendelkezésre egy társadalmi elit kialakulására, ami meg is történt. Virginiában például a történelmi családok közé tartoztak a Carterek, a Leek és a Randolphok, Dél-Karolinában a Calhounok és sorolhatnánk. Kétszázharminc év alatt, ha formális nemesség nem is létezik, el lehet sajátítani műveltséget is. Több gyarmat alapítói terveztek eredetileg ráadásul formális, „középkori” társadalmi hierarchiát kialakítani, amelyeket még az alapító dokumentumokba is beleírtak, csak aztán ezek a gyakorlati nehézségeken elbuktak (ilyen volt Maryland és a két Karolina).¹³ Az ültetvényesek pedig – arisztokraták voltak vagy sem – kétségkívül az európai arisztokráciát tekintették mintának, ami lakóhelyeiken és életmódjukon is látszott. G. K. Chesterton szerint „mielőtt bármilyen Új-Anglia létrejött volna Északon, már volt valami nagyon olyan, mint a Régi Anglia a Délen”, s a puritánok éppen nem a régi angolságot vitték tovább, hanem az inkvizíció és az intolerancia szellemét.¹⁴ A jenkit ugyan Amerikán kívül az amerikaiakra értik, ám Amerikán belül az északiakra, azon belül is elsősorban az új-angliaiakra. Az Észak és Dél konfliktusa így leírható a lovagok és a jenki szembenállásaként is.

A két régió különállása Cobb szerint a 17. század közepén figyelhető meg. Thomas Jefferson – a Függetlenségi Nyilatkozat megszövegezője és az Egyesült Államok harmadik elnöke – már ír arról, hogy az északiak „hűvösek, higgadtak, dolgosak, függetlenek, féltékenyek a szabadságaikra”, továbbá „vallásukban felületesek és hipokriták”. A déliek viszont „tüzesek, kéjencek, nemtörődömök, bizonytalanok”, de ugyanúgy „féltékenyek a saját szabadságaikra” és „áttaposnak másokon”, ezzel együtt „nagyvonalúak, nyíltak”, és vallásosságuk szívből fakad.¹⁵ Hogy a Dél mediterrán világ, szemben a hideg északkal, és a két régió mentalitása már az Egyesült Államok megalapításának korában is különbözött, más utazók beszámolóiból is kitűnik.¹⁶

A rabszolgaság¹⁷ és a faji kérdés

A Délel kapcsolatos gondolkodás középpontja a polgárháború. A közvélekedés szerint az amerikai polgárháború a rabszolgaság miatt tört ki: a déliek meg akarták azt tartani, az északiak viszont erkölcsi okokból ellenezték, ezért háborút indítottak a Dél ellen, hogy eltöröljék az Egyesült Államok földjének színéről ezt az erkölcstelen intézményt. A bennfentesek tudni vélik, hogy ez hamis, idealista magyarázat, s a háború vagy a tagállami jogokért zajlott, amelynek erkölcsi bajnokai viszont a déliek voltak, vagy az indusztriális, tőkés, gazdag Észak egyszerűen csak gazdaságilag le akarta igázni a vidékies, agrárius, régimódi Délt. Akár azért, hogy piacokat szerezzen, vagy pusztán ellenszenvből avagy bármilyen más, közelebből meg nem nevezendő indokból.

¹³ COOPER–TERRILL: *I. m.*, 14–19.

¹⁴ G[ilbert]. K[ieith]. CHESTERTON: *What I Saw in America?*, Hodder and Stoughton, London, 1922, 224.

¹⁵ Jefferson levele Marquis de Chastellux-nak, idézi COBB: *I. m.*, 10.

¹⁶ *Uo.*, 11–13.

¹⁷ A rabszolgaságot az alábbi mű alapján foglalom össze, s csak a máshonnan származó adatok esetén teszek külön hivatkozást: Heather Andrea WILLIAMS: *American Slavery. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2016.

Szerintem egyik magyarázatnak sincs igaza; pontosabban mind a háromnak igaza van – egyszerre. A háború kitöréséhez a rabszolgáság mindenáron való megvédésére és fenntartására való déli törekvés és annak északi kikezdése vezetett el, ez a több évtizedes vita mérgesedett el; amely azonban a tagállami jogokra vonatkozó konfliktust is magával hozta, és harmadikként emellé felzárkóztak a gazdasági ellentétek. Így e három együtt okozta a háború kitörését.

Az afrikaiakkal való rabszolga-kereskedelmet a portugálok indították el a 15. század közepén. Ekkorra Európában már régen eltűnt, mivel a korai kereszténység ugyan kényszerűen elfogadta a létét (kutatva, vajon miért lehetséges a rabszolgáság), de saját elveivel mindig ellentétesnek találta. Az amerikai kontinens középső és déli részeinek meghódítói, például a spanyolok gyakran kényszerítették munkára az őslakosság tagjait, de mindez nem elégítette ki a munkaerő iránti igényeket. 1500 és 1860 között nagyjából 35 ezerszer fordultak a mintegy háromszáz fős „rakományt” szállító hajók Afrika és az amerikai kontinens között, a becslések szerint 12 és félmillió rabszolgát hozva az Újvilágba (beleszámítva az összes európai gyarmatot és az idővel függetlenné vált országokat, köztük az Amerikai Egyesült Államokat is). A legtöbb rabszolga, kétmillió fő a 18. század utolsó negyedében érkezett. Kétmillió körül volt azok száma is, akik az évszázadok folyamán még a hajóúton meghaltak. A partot érőknek azonban csak az 5 százaléka került Észak-Amerikába, a többségnek Dél-Amerika és a Karibi-szigetek lett új, kényszerű otthona. A rabszolgáság ugyanakkor nem jöhetett volna létre, ha a vevő mellett nincs eladó – aki rendszerint a törzsfőnök volt. A kezdetektől 1860-ig összesen 425 ezer rabszolga érkezett a gyarmatokra és a belőlük alakult Egyesült Államokba. A transzatlanti rabszolga-kereskedést az Egyesült Államok 1808-ban betiltotta, de ezután is becsempészték még 50 ezer afrikait. 1770-ben félmillió, 1800-ban egymillió volt a rabszolgák száma a gyarmatokon, 1861-ben négymillió az Egyesült Államokban. 1850-ig még a szövetségi kormány is dolgoztatott rabszolgákat. 1801 és 1861 csak egy elnök, John Quincy Adams ellenezte a rabszolgáságot, a többiek közül többen rabszolgatartók is voltak.

A 17. század végén a gyarmatosítók 90 ezres új-angliai társadalmában összesen ezer rabszolga szolgált; a legtöbb tulajdonosnak egy, maximum két rabszolgája volt. Nyolcvan évvel később, a függetlenségi háború idején Új-Anglia 660 ezer lakója közül 17 ezer volt rabszolga. 1804 után pedig az északi államok vagy megszüntették, vagy nekiálltak fokozatosan megszüntetni a „különös intézményt” (habár még az 1830-as években is volt északon háromezer rabszolga). A déli államok azonban az ültetvényes gazdálkodásnak köszönhetően még a függetlenségi háború előtt váltak „rabszolgákkal rendelkező társadalomból olyan társadalommá, ahol a rabszolgáság alapvető volt mind a gazdasági termeléshez, mind a társadalom felépítését illetően”.¹⁸ 1770-ben a déli gyarmatokon kilencszer több rabszolga volt, mint az északiakon, a függetlenségi háború idején népességük 40 százaléka volt fekete. (Dél-Karolinában a feketék többen voltak, mint a fehérek.) Ugyanakkor a rabszolgáság idejének lejártakor, 1860-ban 2300 családnak volt száznál több rabszolgája, 8000-nek ötven, és az 1,5 millió déli családfőből 46 ezren tartoztak az ültetvényes osztályhoz, amihez földre és legalább 12 rabszolgára volt

¹⁸ COOPER–TERRILL: *I. m.*, 30.

szükség. A rabszolgatartók 60 százalékának ötnél kevesebb rabszolgája volt, viszont csak a családok negyedének egyáltalán nem volt rabszolgája.¹⁹

Rabszolgaság évezredekig létezett a földön, amire a rabszolgatartás hívei szívesen is hivatkoztak, azt is megkockáztatva, hogy a nagy civilizációk mind rabszolgatartó civilizációk voltak (gondolván itt elsősorban a görögökre és a rómaiakra). Ám az amerikai rabszolgaság sajátossága az volt, hogy nem háborús konfliktus (legyőztek) vagy adósság volt az indoklása, mint a klasszikus rabszolgaságnak, hanem a láthatóan másik „rasszhoz” tartozás, amelyet többnyire a feketék civilizálásának szükségességével, gyengébb szellemi és erősebb fizikai képességeivel vagy épp pogányságukkal magyaráztak.²⁰ Ez aztán olyan helyzetekhez is vezetett, hogy egyes ültetvényesek meg akarták akadályozni a rabszolgák megtérítését, hiszen akkor a pogányság-indoklás nem lett volna többé érvényes. Úgyszintén a szellemi alacsonyabbrendűséget is próbálták megtartani azzal, hogy több gyarmaton (később tagállamban) megtiltották a rabszolgák írni-olvasni tanítását (például Virginiában). Ezzel együtt mindig voltak Délen szabad feketék is, sőt néhány fekete rabszolgatartó is akadt, Dél-Karolinában az egyik legnagyobb rabszolgatartó egy William Ellison nevű fekete férfi volt. A mesterek pedig – már csak saját érdekükből fakadóan is – megadták a rabszolgáknak a minimálisan szükséges öltözetet, ételt, lakhatást, ami persze nem kifejezett érdem, de még mindig emberségesebb bánásmód, mint az amerikai kontinens többi részén elterjedt gyakorlat: a rabszolga halálra dolgoztatása, majd pótlása.²¹ Ezzel együtt persze kegyetlen élet volt a rabszolgasors, főleg ha elszakították az embert a családjától. Nem véletlenül született számtalan beszámoló elszökött rabszolgák részéről.²² (Később, akár még Franklin Delano Rooseveltnél is, egykori rabszolgákat faggattak ki.²³)

A rendszer védelmében írt nagyobb művek ugyanakkor az 1850-es években születtek, a negyvenes évek előtt a rabszolgaság nem igazán volt vezető téma a közéletben. Az ügyet az északi és déli államok közti törvényhozásbeli egyensúly feltétele hozta előtérbe. 1803-ban Thomas Jefferson megduplázta az Egyesült Államok területét, amikor a franciáktól potom pénzért megvásárolta a Louisiana Területet. Hogy az ebből létrehozott államok szabadok vagy rabszolgatartók lesznek-e, az sokat mérgezte a kongresszus és a szenátus hangulatát.

A kérdést a Missouri-kompromisszum volt hivatott megoldani 1820-ban, s a déli államok ezzel lezártak tekintették a kérdést – az északiak viszont nem. A megállapodás szerint a Massachusettsból kivált Maine állam szabadon fogadhatott el a rabszolgaságot sem nem enge-

¹⁹ Emory M. THOMAS: *The Confederate Nation*, Harper Perennial, New York, 2011, 6.

²⁰ A rabszolgaság védelmében írt munkák kivonatos szövegyűjteménye Paul FINKELMAN: *Defending Slavery. Proslavery Thought in the Old South. A Brief History with Documents*, Bedford–St. Martins, Boston – New York, 2003. Finkelman munkája informatív, ám időnként veszélyesen egyoldalú: Thomas Jefferson egyetlen könyvéből, a *Notes on the State of Virginiából* csak a rasszista részleteket idézi, a rabszolgaságot ellenző részeket valamilyen ki-hagyja.

²¹ COOPER–TERRILL: *I. m.*, 50.

²² A ma legismertebbek: Solomon NORTHUP: *Twelve Years a Slave* [1853], Barnes & Noble, New York, 2007; *The Great Escapes. Four Slave Narratives* [1841, 1847, 1851, 1860], Barnes & Noble, New York, 2007; *The Narrative of Life of Frederick Douglas* (1845).

²³ Andrew WATERS: *On Jordan's Stormy Banks. Personal Accounts of Slavery in Georgia*, John F. Blair, Winston–Salem, 2000. A harmincas években államilag alkalmaztak egyébiránt munka nélkül maradt újságírókat, hogy még élő, idős, egykori rabszolgákkal készítsenek életútinterjúkat.

délyező, sem nem betiltó alkotmányt; a Louisiana Terület egy részéből létrehozott Missouri államban engedélyezték a rabszolgaságot; az új területeken a 36°30' szélességi vonaltól délre engedélyezték, északra betiltották az intézményt. (A New Orleanst magában foglaló Louisianát már 1812-ben felvették az Unióba rabszolgatartó államként.) Így az új területek nagy része szabad föld lett.

A harmincas évektől azonban az északi abolitionisták (akik nem bírták a többség támogatását, az északiak 90 százalékát egyszerűen nem érdekelte a téma) petíciós hadjáratot indítottak a kongresszusban a rabszolgaság ellen – az abolitionista irodalmat a Délről ugyan kiiltották, de egy része mégis eljutott a közvéleményhez, csempészáru formájában.²⁴ Az abolitionisták egyik jellemző hivatkozási alapja a magasabb morális törvény volt az érvényben lévő törvény-nyel szemben. Ettől kezdve minden állam csatlakozásánál vagy létrehozásánál keserű vita zajlott (főleg Kalifornia, Új-Mexikó, Utah, Kansas, Nebraska államokban; a polgárháború baljós előzménye volt a szabad kezet kapó Kansasben kitört, lokális polgárháború, a „vérző Kansas” eseménysorozata).

Nem mintha Északon minden rendben lett volna: 1848-ban Illinois olyan alkotmányt fogadott el, ami egyértelműen megkövetelte az állami törvényhozástól, hogy „tiltsa meg a szabad, színesbőrű személyek bevándorlását és letelepedését ebben az államban”, illetve azt, hogy rabszolgatartók oda vigyenek rabszolgákat. Három évvel később a szomszédos Indiana is hasonló szabályozást fogadott el. 1837-ben pedig a tömeg megostromolta az abolitionista, Elijah Lovejoy nyomdáját, később pedig meg is gyilkolták. Massachusetts és benne Boston, a rabszolgaság eltörléséért küzdők egyik központja közvetlenül a polgárháború előtt törölt el pár szegregációs törvényt.²⁵

Igaz ugyanakkor, hogy Alexander Stephens, a Konföderáció elszakadást korábban ellenző alelnöke 1861-ben azt találta mondani: a déli kormányzat a fehérenél alacsonyabb rendű feketék rabszolgaságán alapszik, ami „fizikai, filozófiai és morális igazság”.²⁶ Nem tudni ugyanakkor, mennyien osztották álláspontját. Jefferson Davis konföderációs elnök mississippi ültetvényein (Davis Bent) mintarabszolgaságot kívánt megvalósítani. Ültetvényes kollégái már-már utópista hippinek nézték, annyira jól bánt rabszolgáival, és annyira szabad kezet adott nekik.²⁷

A 19. század első évtizedeiben ugyanakkor a rabszolgaság helyett inkább a tagállami hatáskörök és a gazdasági viták foglalták le a közvéleményt. Az 1816-ban, 1818-ban és 1824-ben az országba érkező javakra kivetett vámok elégedetlenséget váltottak ki a déli államokban. 1828-ban nagyot emeltek a vámon (62-ről 92 százalékra), ez viszont már általános felháborodást váltott ki, és felbukkantak az elszakadást követelő hangok (ezt ráadásul követte egy 1832-es adótörvény is).²⁸ Dél-Karolina külön dokumentumban fejtette ki tiltakozását,²⁹ sőt 1832-ben a tagállam határozott is az 1828-as és 1832-es adók semmissé nyilvánításáról. Leszö-

²⁴ *Uo.*, 133–134.

²⁵ Forrest McDONALD: *States' Rights and the Union. Imperium in Impero 1776–1876*, University Press of Kansas, Lawrence, 2000, 133–134.

²⁶ Alexander STEPHENS: *The Cornerstone Speech* = FINKELMAN: *I. m.*, 89–95.

²⁷ COOPER–TERRILL: *I. m.*, 21.

²⁸ McDONALD: *I. m.*, 94–95.

²⁹ *Uo.*, 104.

gezve, hogy ha a szövetségi kormány hatósági erőszakkal próbálná beszedni az adókat, akkor Dél-Karolina kilép az Egyesült Államokból. (Nem sokkal korábban a legészakibb állam, Maine is hasonlóképp ítélte el az adótörvényt.³⁰) A polgárháború előestéjén az Észak meglehetősen rossz állapotban volt gazdasági szempontból, a Dél viszont a gyapotexportból nagyon jól megélt. A Dél érdeke a minél alacsonyabb szövetségi adók és a szabad nemzetközi kereskedelem volt, magyarán ellenezte a védővámokat, az Észak azonban protekcionista volt, egyben a magasabb szövetségi adók híve. Klasszikus eset állt fenn, pontosan olyan, mint ma Katalóniában: a Délen megtermelt javakból beszedett adó az Északot gazdagította, ami szúrta a Dél szemét. 1858-ban James Henry Hammond dél-karolinai szenátor, egyben ültetvényes kijelentette: senki nem merne háborút indítani a gyapot ellen, „a gyapot a király”.³¹

A tagállami jogok kérdésköre³²

A tagállami jogok a 20. században rövid ideig működő, szegregációt védelmező State Right párt miatt ma az amerikai közbeszédben csak a rasszizmus fedőmagyarázatának számítanak – magyarán a fogalom terhelt lett és diszkreditálódott. Pedig a tagállami jogok kérdése ennél többet érdemel.

A polgárháború előestéjén a déli államok arra hivatkozva léptek ki az Unióból, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat és az alkotmány alapján ezt megtehetik, mivel Washington úgy tiporta sárba jogaikat, ahogy annak idején III. György király a gyarmatokét. Való igaz, hogy az alkotmány nem tiltja a kilépést, az ország föderáció, amely folyamatosan új területeket foglalt el, új tagállamokat vett fel és alakított ki. Az Egyesült Államok határai egyáltalán nem voltak világosak (egyes területekből csak a 20. század elején szerveztek tagállamot); ha pedig egy szövetségi állam még ennyire alakulóban van, miért is ne lehetne kilépni is belőle? Hogy alkotmányjogi szempontból mennyire magától értetődőnek vették a déliek a kilépés lehetőségét, mutatja, hogy a déli szenátorok egy kivételével mind átültek a Konföderáció törvényhozásába, hogy Déltre sorolt egy volt alelnök (John C. Calhoun), de még egy volt elnök is (John Tyler). Jefferson David konföderációs elnök pedig korábban hadügyminiszter volt Washingtonban.

Abraham Lincoln (akinek a neve a választásokkor rajta sem volt a déli szavazócédulákon, és az egyik legalacsonyabb vokszámmal megválasztott amerikai elnök) azonban nem így látta: 1861. július 4-én a kongresszus előtt mondott, a polgárháborúval kapcsolatos beszédében kifejtette, hogy a tagállamok sosem voltak szabad országok az Unió kivül, az Unió mindegyiküknél régebbi. Az Uniót pedig nem tagállamok, hanem az egységes amerikai nép hozta létre. S hát melyik kormány engedné a saját maga elleni lázadást?

Az egyébként valószínűleg rabszolgásgellenes, de mindig ravasz politikusként viselkedő Lincoln a New York Tribune-nek azt írta nyílt levelében: „Legfőbb célom ebben a küzdelem-

³⁰ Adam FREEDMAN: *A Less Perfect Union. The Case for State Rights*, Broadside Books, Northampton, 2015, 69.

³¹ James Henry HAMMOND: *The Mudsill Speech* = FINKELMAN: *I. m.*, 80–88.

³² A tagállami jogokról szóló részt a következő két munkára alapozom, amelyeket nem hivatkozom a továbbiakban minden megállapításnál, csak ha feltétlenül szükséges: FREEDMAN: *I. m.*; McDONALD: *I. m.*

ben az Unió megőrzése, nem pedig a rabszolgaság megőrzése vagy megmentése. Ha meg tudnám menteni anélkül, hogy egy rabszolgát is felszabadítanék, megtenném; és ha megmenthetném úgy, hogy egyeseket felszabadítok, másokat magukra hagyok, akkor így cselekednék. Amit a rabszolgasággal és a színesbőrű fajjal kapcsolatban teszek, azért teszem, mert úgy hiszem, mindez segít megmenteni az Uniót.”³³

A brit uralom 1776-ra a gyakorlatban összeomlott a gyarmatokon, amelyek – elsősorban az óceáni távolságnak köszönhetően – nagyfokú önállósággal intézték ügyeiket. A gyarmatok többségének statútuma és széles jogkörökkel rendelkező önkormányzata volt, de az Egyesült Államok megalakulásával párhuzamosan többük fogadott el alkotmányt is.³⁴ A Függetlenségi Nyilatkozat pusztán egy közös deklaráció volt, nem hozott létre államszövetséget. Aszerint a gyarmatok „szabad és független államok”, többes számban. A tagállami jogok kritikusa az „Amerikai egyesült Államok Képviselői” kitélre szoktak hivatkozni, mint annak bizonyítékára, hogy már egy szövetségi politikai entitás képviselői gyűlnek össze a kongresszusba. Azonban tévednek: az „egyesült” ugyanis az eredeti szövegben kisbetűvel van szedve: nem „Egyesült Államok”, hanem „egyesült Államok” („Representatives of the united States of America”) – magyarul nincs szó tulajdonnévről. Nem az Amerikai Egyesült Államok – mint ország – képviselői gyűlnek tehát össze, hanem „Amerika egyesült Államainak Képviselői”.

Kérdés persze, tekinthetők-e államoknak a nemzetközi jog alapján lázadásban lévő, a brit korona alá tartozó gyarmatok. Két iskola van: az egyik a *de facto*, a másik a *de iure* elismerést hangsúlyozza, ám világos, hogy a függetlenség elismerését a világ államai általában saját politikai érdekeik fényében veszik fontolóra.³⁵ Ha pedig a magukat szabadnak nyilvánító gyarmatok nem tekinthetők így független államoknak, akkor bármilyen szövetségük sem tekinthető annak egészen a párizsi békeszerződés aláírásáig, 1783-ig, amely azonban éppen a gyarmatok egyenkénti függetlenségét ismerte el. Eszerint az ekkor már *de facto* létező Egyesült Államok és az azokat alkotó, név szerint felsorolt gyarmatok „szuverén és független államok”.³⁶ Az Amerikai Egyesült Államokat az 1777-ben aláírt, 1781-ben ratifikált Konföderációs Cikkelyek hozták létre, féltékenyen őrizve ugyanakkor a tagállami önállóságot.

Ugyanezt mondhatjuk el az 1789-es alkotmányról: azt nem egy egységes amerikai nép, hanem magukat szuverénnek és függetlennek tekintő államok írták alá. Föderális államot hoztak létre, amelyben minden, nem szövetségi szintre delegált hatalom a tagállamoknál maradt. Az alkotmányozók a függetlenségi háború után közvetlenül és III. Györgytől megszabadulva paranoiásan tartottak egy túlzott hatalommal rendelkező központi kormánytól. A kilépés joga nem szerepel az alkotmányban, ám annak tiltása sem, és nehéz elképzelni, hogy a koronától frissen elszakadt egykori gyarmatok, tartva bármilyen hatalomkoncentrációtól, úgy gondolták volna, hogy egy szövetségi államból nem lehet kilépni.

³³ Abraham LINCOLN: *Letter to Horace Greeley*, New York Tribune 1862. augusztus 22. = *Abraham Lincoln His Speeches and Writings*, szerk. Roy Basler, Da Capo Press, New York, 1946, 652. Lásd még Abraham LINCOLN: *Speeches and Writings 1859–65*, Heritage Illustrated Publishing, 2014, 943–953.

³⁴ A gyarmatok megfeleltek az államiság Max Weber-i kritériumainak, vö. Max WEBER: *Politikai szociológia*, Helikon, Budapest, 2009, 9–21; Max WEBER: *Állam, politika, tudomány*, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1970, 380. Vö. még HASKÓ Katalin – HÜLVÉLY István: *Bevezetés a politikatudományba*, Osiris, Budapest, 2003, 48–51.

³⁵ Malcolm N. SHAW: *Nemzetközi jog*, CompLex, Budapest, 2008, 185, 341–348.

³⁶ *The U.S. Constitution and Other Key American Writings*, World Cloud Classics, San Diego, 2015, 21–25.

Ez a polgárháborúig tartó amerikai történelemből is kiviláglik. Csak a legfontosabb eseteket említem. Új-Anglia 1804-ben azért tervezgette az elszakadást, mert attól tartott, hogy a Jefferson által 1803-ban a franciáktól megvásárolt Louisiana Területen engedélyezik a rabszolgáságot, és kisebbségbe kerül a kongresszusban. A puritánok utódai 1814-ben hívták össze a hartfordi konvenciót, hogy kiváljanak az Unióból, mivel nem akartak katonákat adni James Madison elnök britek elleni háborújához. (Különösen pikáns az ügy amiatt is, hogy a Konföderációs Cikkelyek az alkotmánnyal való felváltására többek közt azért volt szükség, mert a konföderáció tagjai, a gyarmatok nem voltak hajlandóak katonát biztosítani a függetlenségi háborút szervező központi kormánynak.)

Két évvel a polgárháború kitörése előtt, 1859. március 24-én *Tagállami jogok* címmel adott elő egy bizonyos Carl Shurz. Shurz a szövetségi beavatkozás veszélyére figyelmeztetett a rabszolgasággal kapcsolatban, a tagállami szuverenitás megtartására buzdított, és bátorította az interpozíció, valamint a nullifikáció bevetését. Shurz az 1848/49-es német forradalom után menekült az Egyesült Államokba, ahol az északi Wisconsinban telepedett le, újságíró lett, később harcolt a polgárháborúban. Csakhogy nem a déli, hanem az északi oldalon, s a háború után még belügyminiszternek is kinevezték. A német származású közéleti személyiség az abolicionizmus egyik ismert szószólója volt az amerikai Északon. A rabszolgatartó államok éppen nem félték ugyanis a szövetségi kormány hatalmát is igénybe venni, ha érdekeik védelméről volt szó. Henry Adams történész szerint „akármikor felmerült a rabszolgaság megvédésének vagy kiterjesztésének kérdése, a rabszolgatartók mindig a központi hatalom barátai lettek”.³⁷

Lincolnnak nemes egyszerűséggel nem volt igaza, amikor a tagállami jogok ellen beszélt. A rabszolgáságot az amerikai alkotmány védelmezte, míg a polgárháború után nem módosították. Az alkotmány politikai kompromisszumok terméke volt, és a kérdést a tagállamok jogkörébe sorolta. Békésen csak a déli államok egyetértésével, alkotmánymódosítással lehetett volna eltörölni. Hogy ehhez szükség volt-e egy 750 ezer áldozattal járó polgárháborúra? Richard N. Current történész, „a Lincoln-szakértők doyenje” szerint a rabszolgaság az 1850-es években mutatkozó virágzása után egy nemzedéken belül megszűnt volna.³⁸

Érdekesség, hogy Charles Dickens Lincolnt szemfényvesztőnek tartotta, és úgy gondolta, az északiak csak gazdasági fölényüket féltették.³⁹ (Marx viszont lelkesen kiállt Lincoln mellett.) Chestertonnak is van pár rokonszenvező szava a déliekről, sőt úgy gondolta, igazából „könnyű lenne minden érvet a Konföderáció javára fordítani”, a déli rabszolgaság előnye ugyanis, hogy vége van, míg az északi ipari rabszolgaság virul.⁴⁰ Lord Acton Robert E. Lee-nek írt 1866-os levelében egyenesen dicsérte a tagállami jogok rendszerét, mint a hatalom olyan megosztását, amely segít a zsarnokság elkerülésében, és a szabadság záloga.⁴¹ A tagállami jogok ugyanakkor, mint láthattuk, nem pusztán a szubszidiaritásra és a lokalizmusra épülő és hatalommegosztásra törekvő filozófia, hanem alkotmányos alapelv is.

³⁷ FREEDMAN: *I. m.*, 75–76.

³⁸ Richard N. CURRENT: *The Lincoln Nobody Knows*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1958, 95–97.

³⁹ Dickensnek számos cikke, levele volt ezzel kapcsolatban, például *The Letters of Charles DICKENS*, X., szerk. Graham Storey, Clarendon Press, Oxford, 1998, 53–54.

⁴⁰ CHESTERTON: *I. m.*, 230.

⁴¹ *Selected Writings of Lord ACTON. Essays in the History of Liberty*, I., szerk. J. Rufus Fears, Liberty Fund, Indianapolis, 1985, 363.

A déli történelem további kérdései

A Régi Déllal kapcsolatos történelemírás és gondolkodás egyik fő ideológiai vitája az, hogy vajon az ültetvényes gazdálkodás déli gazdaságot meghatározó rendszere kapitalista vagy esetleg szocialista volt-e. A déliek köztudottan nem kedvelték a „jenkiket”, a tőkés „szerecselovagokat” (*carpetbagger*), az ipari észak kalandorait, akik szerintük lerombolták idilli agrárius világukat. Az északiak szerint az egész déli arisztokratikus-lovagias (*cavalier*) önkép nagy hazugság és önbecsapás. A rabszolgaság, a nagybirtok és az agrárium dominanciája miatt a kutatók nagy része nem tekinti kapitalistának a Régi Delet, ami így inkább az agrárius feudalizmushoz hasonlít. A déliek sem szerették a tőkés pénzembereket, ugyanakkor a maguk módján kapitalistábbak voltak az Északnál. Nem kedvelték az Észak magas védővámjait és adóit, a szabad kereskedelem hívei voltak, és számos szerző (köztük Cash) szemükre veti individualizmusukat. (Ezen sajátosan amerikai – és kissé beszűkült – módon a kormányzati beavatkozás elutasítását és az egyéni erőfeszítések hangsúlyozását értve.) A mai, az amerikai történelmet mindenképp diszkreditálni kívánó, önostorozást kedvelő egyetemi főáram a Déllal kapcsolatos tanulmányokon is megmutatkozik.

Az ültetvényes gazdálkodás vizsgáló egyik legújabb, marxista alapállású tanulmánykötet burkoltan az egész világkapitalizmust szeretné diszkreditálni azzal, hogy a déli ültetvényesek világkereskedelembé való beágyazottságát vizsgálja.⁴² Egyes irányzatok pedig azt tartják, a rabszolgaság nemcsak a déli, hanem az egész amerikai gazdaság egyik sarokköve volt – ami mögött nem nehéz meglátni a kortárs amerikai öngyűlöletet.

Ugyancsak viták feszítik a polgárháború utáni rekonstrukciót. Az 1877-ig tartó időszak a déli államok konszolidációját és a törvényhozási-kormányzási életbe való visszatérését volt hivatott szolgálni. Lincoln és Andrew Johnson elnök idejét a mérsékelt elnöki rekonstrukciónak nevezik, utána azonban a radikális kongresszusi rekonstrukció következett (az elnökök mérsékelt tervei helyett a radikális republikánusok terveinek keresztülvitelével), az északi seregek vezéréből elnöknek választott Ulysses Grant alatt. Utóbbi kormányzata az egyik legkorruptabb volt Amerika történetében, a déliek pedig traumaként élték meg a rekonstrukció idejét. A korábbi rekonstrukciós történeti iskolákat Eric Foner grandiózus, ám marxista beütésű munkája váltotta le, ma ő a terület doyenje,⁴³ ám fő munkájának épp idén akadt színvonalas, a déli érzékenységekre nyitottabb kihívója.⁴⁴ Folyamatosak a viták Lincolnról és szándékairól – ahogy a háború után a Délen (amúgy korábbi északi mintára) bevezetett Jim Crow-törvényekről és a szegregációról is. Gyakran vizsgált kérdése a déli politikai életnek a Demokrata Párt 20. század közepéig tartó egyeduralma és az ezt követő republikánus fordulat.⁴⁵

Ugyancsak sokat vizsgált kérdés a déliek „veszett ügy”-mentalitása (*Lost Cause*), ami egyrészt Jeff Davis 1883-as emlékirataiban (*The Rise and Fall of the Confederate Government*), más-

⁴² Richard FOLLETT (szerk.): *Plantation Kingdom. The American South and Its Global Commodities*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2016.

⁴³ ERIC FONER: *Reconstruction. America's Unfinished Revolution 1863–1877*, Harper Perennial, New York, 1988.

⁴⁴ PHILIP LEIGH: *Southern Reconstruction*, Westholme, Yardley, 2017.

⁴⁵ Megkerülhetetlen, gigantikus klasszikus a témában: V[aldimer]. O[rlando]. KEY: *Southern Politics in State and Nation*, The University of Tennessee Press, Knoxville, 1949; kései, kevésbé nagyívű utóda: EARL BLACK – MERLE BLACK: *Politics and Society in the South*, Harvard University Press, Cambridge, 1987.

részt Edward Alfred Pollard 19. századi történész 1866-os, *The Lost Cause – A New Southern History of the War of the Confederates* című munkájában mutatkozik meg először. A rabszolgaság háborúban játszott szerepének alábecsülésére, esetleg tagadására vonatkozik, valamint arra, hogy ezen interpretáció szerint a déliek csak életmódjukat és nemes ügyeiket védték. A történetírás főárama ma minden olyan kijelentést, munkát a veszett ügy hamis mítoszának kiált ki, ami egy kicsit is, bármiben igazat ad a délieknek. Ez a szinte automatizált mítoszgyár azonban nem segíti sem a történelmi igazság keresését, sem a történelmi megbízhatóságot, hiszen szinte már automatikusan, gondolkodás nélkül alkalmazott „módszer”.

Folyamatosan jelen van a déli történetírásban J. W. Cash esszéjén idézett, megkerülhetetlen munkája, s ennek nyomán a déli identitás vizsgálata, aminek egyik fő kérdése, hogy a déli identitásnak mennyire elkerülhetetlen része az egykori rabszolgaság és ebből fakadóan a faji kérdés. Casht kötelező idézni, hivatkozni rá, s legalább két kötet foglalkozik az „utókövetésével”.⁴⁶ A legérdekesebb és legszórakoztatóbb, egyben megértő kötet Tony Horwitz újságíró nagysikerű, kilencvenes évekbeli utazóriportja a Délről.⁴⁷

Számunkra a legérdekesebb jelenség a déli agráriusok (Southern Agrarians) és az amerikai konzervativizmus főáramától eltérő, az európai és magyar gondolkodáshoz közelebb álló déli konzervativizmus lehet, melynek kiemelkedő alakja Richard Weaver.⁴⁸

*

Az utóbbi időben a konföderációs szobrokról folytatott viták eltakarják, hogy a különféle statisztikák szerint a Dél mind demográfiai, mind gazdasági szempontból egészségesebb képet mutat az Északnál (gondoljunk csak a Rozsda-övezetre). Elképzelhető, hogy Delet mégsem fújta el végleg a szél, hanem csendesesen átveszi a vezetést. Még az is lehet, hogy Weavernek lesz igaza, aki az egyik, Délről szóló esszéjében azt írta: „ez az ellenszegülő Déli úgy fog a végén feltűnni, mint a nemzet megmentésének gondviselészerű eszköze”.⁴⁹

⁴⁶ Charles W. EAGLES (szerk.): *The Mind of the South – Fifty Years Later*, University Press of Mississippi, Jackson, 1992; Tracy THOMPSON: *The New Mind of the South*, Free Press, New York, 2014.

⁴⁷ Tony HORWITZ: *Confederates in the Attic*, Vintage Books, New York, 1998.

⁴⁸ A déli agráriusokat és Weavert is Egedy Gergely mutatta be a magyar közönségnek: EGEDY: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban*; EGEDY Gergely: *A nominalizmus szákuccája: Weaver a modernitás kudarcáról*, Kommentár 2011/1., 94–107.

⁴⁹ *The Southern Essays of Richard M. WEAVER*, Liberty Fund, Indianapolis, 1987, 256.